Մուրացան

Գևորգ Մարզպետունի

Վշտերից ծանրագույնը

Զ
ՎՇՏԵՐԻՑ ԾԱՆՐԱԳՈՒՅՆԸ

Լուսնի շառագույն սկավառակը երևաց Այծեմնասարի ետևից, և Գեղամա մթապատ ծովակն սկսավ լուսավորել: Երերուն դաշտի արևելյան կողմը հետզհետե վառվեցավ մութ բոսոր գունով, և մանրիկ, մեղմիկ մկանունքներն սկսան թավալել բյուր լուսնի գնդեր:

Սևանի վրա լռություն էր տիրում: Շարժումը դադարել, ճրագները հանգել էին: Անապատականները, օրվա բազմանվագ ժամասացություններից հոգնած, փակվել էին խոնավ խուցերի մեջ և քնո գիրկը մտել: Մատուռներն ու եկեղեցիները կարծես նիրհում էին նույնպես և ծովակի ափնածիր ծփանքը օրոր էր երգում նրանց համար: Միայն կղզու արևելյան կողմը բարձրացող բլրակի վրա, ուր ս. Հարության տաճարն էր և ուր ցիրուցան ընկած էին մամռապատ խաչարձաններ, լուռ անցուդարձ էր անում մի բարձրահասակ մարդ: Կղզու աշխարհական բնակիչների՞ց էր նա, թե՞ հոգևոր, անկարելի էր որոշել, որովհետև ծածկած էր լայնաքղանց վերարկու, նման հոգևոր հարց գործածական սքեմին, և գլխին դրած հասարակ խույր, որպիսին ծածկում էին անապատականները իրանց խուցերում: Պարթև հասակը և սիգաճեմ գնացքը միայն ցույց էին տալիս, որ անծանոթը վանական մթնոլորտին անընտել մի անձնավորություն էր:

Երկար անցուդարձ անելուց հետո նա եկավ նստեց բարձրավանդակի այն ծայրին, ուր պարեխավոր ժայռերը ծովի միջից ելնելով՝ կուտակվում են միմյանց վրա և զորավոր ամբարտակներ կազմելով, պատում են կղզու արևելյան ու հարավային կողմերը, և այդպիսով անմատչելի կացուցանում նրան ոչ միայն լաստերին ու նավակներին, այլև մերկանդամ լողորդին:

Լուսինը այդ ժամանակ հուշիկ բարձրանում էր երկնակամարի վրա, և ծովակի մութ բոսոր գույնը փոխվում էր հետզհետե փայլուն արծաթի և ծավալելով տարածվում դեպի հեռավոր ափերը, որոնք շրջապատված էին՝ մի կողմից բարձրագագաթ բեռներով ու բլուրներով և մյուս կողմից՝ դաշտերով ու սարատափերով: Ամեն տեղ տիրում էր լուսնի խաղաղավետ լույսը: Խարակների բարձրության վրա նստած՝ անծանոթը դիտում էր ծովակի այդ տեսարանը, որ ակնապարար ու հանգուցիչ լինելուց զատ, դյութիչ էր և խորհրդավոր: Նրան թվում էր, թե հենց այդ վայրկենին, երբ աշխարհը նիրհում է խաղաղական քնով, ելնում են թաքստից չարության ոգիները կամ աշխարհ իջնում բարվո հրեշտակները և տկար մահկանացուի վիճակը տնօրինում՝ մինչև բախտ և երջանկություն, մյուսին վիշտ կամ տանջանք սահմանելով . . . Նրան թվում էր, թե հենց այդ խորհրդավոր ժամերումն էլ ճակատագրվեցան իրան վշտեր ու դժբախտություններ . . . Եվ տխուր մտքերը պաշարեցին նրան . անցյալի հիշատակները կենդանացան յուր առաջ և երևակայությունը վառվելով՝ հանդես բերավ նախ գողտր ու հաճոյական և ապա դաժան ու հոգետանջ պատկերներ . . .

Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ հասա ես նվաստության այս աստիճանին . . . գոչեց հանկարծ անծանոթը և ձեռքը դեպի ճակատը տանելով՝ կամեցավ կարծես վանել տխուր մտածմունքները, որոնք սևաթույր ամպերի նման՝ գալիս ժողովվում էին այդտեղ՝ յուր սիրտը հուզելու, յուր հոգին վրդովելու համար: Սակայն այդ մտածմունքները չէին ցրվում . տանջող պատկերները չէին հեռանում, ընդհակառակը, անհայտանում էին բնության հանգուցիչ տեսարանները ծովակը՝ յուր արծաթե ալիքներով, լեռները՝ իրանց խրոխտ գագաթներով, լուսինը, յուր մեղմ, աղոտ շողերով . . . Նույնիսկ անուշ զեփյուռը, որ ծովակի ալիքները քերելով՝ գալիս, գուրգուրում էր քարափի խոտերն ու ծաղիկները, ոչ մի զովություն չէր բերում նրան . ժայռերի ստորոտը կոծող ալիքների ձայնն անգամ չէր լսում նա,

որովհետև յուր հոգին այդտեղ, Սևանում չէր . նա թռչում, թափառում էր հեռավոր տեղեր, հեռավոր գավառներ . . .

Եվ ահա՛ մի քանի քայլ հեռավորության վրա լսվեցավ մի թույլ քայլատրոփ: Կարծես մոտեցողի կողմից մի գաղտնի զորություն եկավ, ցնցեց անծանոթին: Նա, որ ոչինչ չէր զգում և ոչինչ չէր լսում, սթափվեցավ հանկարծ և գլուխը դարձնելով տեսավ, որ մոտենում է իրան շղարշով ծածկված մի կին:

Ո՞վ է սա . . . ձայն տվավ նա և ապա իսկույն ճանաչելով՝ վեր թռավ տեղից . թագուհի՛, այս դո՞ւ ես . . . հարցրեց մեղմ ձայնով:

Այո՛, իմ սիրեցյալ թագավոր . . . պատասխանեց վերջինս գրեթե շշնջալով:

Այստե՞ղ . . . միայնա՞կ, այս գիշերաժամի՞ն . . .

Մի՞թե միայնակ եմ ես . . . չէ՞ որ ինձ մոտ է Աշոտ թագավորը . . .

Բայց մինչև այստեղ գա՞լդ . . . Ո՞ւր են քո նաժիշտները:

Ես ինքս ցանկացա միայնակ գալ այստեղ: Կամենում էի անպատճառ քեզ տեսնել: Մտա քո առանձնարանը, քո ննջարանը, ոչ մի տեղ չկայիր, բարապաններն ասացին . . . որ դու ամեն գիշեր զբոսնում ես այստեղ մի քանի ժամ . . .

Ես այդ չգիտեի . . .

Այո՛, գեղեցիկ են այստեղի գիշերային տեսարանները . . . Բայց դու ինչո՞ւ կամենում էիր տեսնել ինձ անպատճառ . . . մի՞թե մի նորություն ունիս հաղորդելու:

Նորությո՞ւն . . . ո՛չ:

Հապա՞:

Կամենում էի քեզ տեսնել:

Ինձ տեսնե՞լ, ի՞նչ կնշանակե այդ:

Խոսել քեզ հետ մի քանի վայրկյան:

Չեմ հասկանում . . . չէ՞ որ ցերեկով տեսնում ես ինձ ամեն ժամ . կարող ես խոսել ամեն վայրկյան: Ինչո՞ւ կամեցար գիշերային հանգիստդ խանգարել:

Հանգի՞ստ . . . մի՞թե հանգիստ ունեմ ես, մի՞թե կարող եմ հանգիստ ունենալ . . .

Թագուհի՛ . . .

Այո՛, վաղո՜ւց կորել են ինձ համար հանգստյան ժամերը . . .

Մեր երկրում ոչ ոք չունի այժմ հանգստություն:

Այո՛, ոչ ոք, բայց երբ թշնամին հեռանա՝ բոլորը դարձյալ իրանց հանգստությունը կվայելեն . . .

Նրանց հետ և դու:

Ե՞ս . . . Ո՞ւր էր թե այդպես լիներ . . .

Մի՞թե վախենում ես ապագա հարձակումներից: Նույնիսկ այսօր ոչ մի վտանգ չէ սպասում քեզ . Սևանն անառիկ է և անմատչելի:

Իմ բերդն ու ամրությունները վաղո՛ւց առել ու կործանել է թշնամին . . . իմ հանգիստն ու խաղաղությունը կորել է հավիտյան . . .

Ինչի՞ մասին է խոսքը . դու դարձյալ հին ցավե՞րն ես ակնարկում:

Օ՛, թույլ տուր, որ խոսեմ քեզ հետ, գոնե այս անգամ . թո՛ւյլ տուր, որ բանամ քեզ իմ սիրտը, որ համարձակվեմ արտասվել քո առաջ . . .

Թագուհի՛, դու հուզված ես, դու պետք է հանգստանաս:

Թո՛ղ, աղաչում եմ քեզ . թո՛ղ որ հուզվիմ ու տանջվիմ . հանգստությունը միայն տանջանքների մեջ եմ գտնում ես . . .

Բայց ի՞նչ է պատահել . մի՞թե մի որևէ մարդ մի նոր վիրավորանք հասցրեց քեզ:

Նոր վիրավորա՞նք, ոչ: Հին վերքը, հին վիշտն է, որ շարունակ մաշում, կեղեքում է իմ սիրտը . . . և, ավա՜ղ, չկա մի ձեռք, որ դեղ կամ սպեղանի դնե նրա վրա, ես լքված, միայնակ եմ աշխարհում . . . բոլորովին միայնակ . . . Օ՛հ, չգիտես թե ինչպե՜ս ծանր, ինչպես դժվար է միայնակ ապրել աշխարհում . . .

Այս խոսքերի հետ թագուհին փղձկեցավ և սկսավ լալ:

Այդ ի՞նչ է թագուհի, դու արտասվո՞ւմ ես . . . Այդ տղայություն է, ի՞նչ կասեն՝ եթե լսեն: Արի՛, արի՛ առաջնորդեմ քեզ դեպի քո կացարանը, դու պետք է հանգստանաս:

Թո՛ղ որ մնամ ես այստեղ, և դու, ո՛վ սիրեցյալ թագավոր, մի՛ հեռանար ինձանից, նվիրիր քո թագուհուն, քո ապաբախտ ամուսնուն, գոնե մի ժամ . նա կամենում է խոսել քեզ հետ . մի՛ մերժիր նրան այդ չնչին խնդիրը:

Սիրելի՛ Սահանույշ . . .

Սիրելի Սահանո՞ւյշ . . . աստվա՛ծ իմ . մի՞թե դու ինձ այդ անունով կոչեցիր . . . արդյոք իմ ականջները սխալ չլսեցի՞ն . . . «Սիրելի» ասացիր, այնպես չէ՞ . օ՛, ինչպես ուրախանում եմ այդ չնչին, այդ աղքատիկ խոսքով . . . սիրո մի փշրանքով . . . Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ այսքան տկար է ստեղծել մեզ աստված . . . և դու, անշուշտ, խղճում ես ինձ, այնպես չէ՞ . ասա՛, մի՛ ծածկիր . . . խղճում ես ինչպես մի մուրացկի . . . Օ՛, եթե գիտենայիր, թե որքա՜ն ծանր է այդ ինձ համար, որքա՛ն դժվարատա՜ր . . .

Այսուամենայնիվ, սիրելի թագուհի, դու չես հանգստանում . դու շարունակ հուզվում ես, այդ քեզ կարող է վնասել: Գնանք, գնանք այստեղից:

Օ՛հ, ոչ . ես այլևս չեմ հեռանալ այստեղից, չեմ հեռանալ իմ սերելի Աշոտից . . . Օ՛հ, ների՛ր ինձ . թույլ տուր, որ այս անունով անվանեմ քեզ . . . Այո՛, այժմ

արդեն հանգիստ եմ . այժմ կարող եմ խոսել . ես այլևս չեմ հուզվիլ . միայն թե տո՛ւր ինձ քո ձեռը և խոստացի՛ր, որ համբերությամբ ականջ դնես ինձ:

Արքան աջը պարզեց առանց խոսելու:

Թագուհին առավ այն, սեղմեց յուր դողդոջուն ձեռներում և շարունակեց .

Շնորհակալ եմ . . . Տեսնո՞ւմ ես, թե որպիսի փոքր շնորհով եմ ես զոհանում . . . Իմ անզուգական դյուցազնի, իմ վեհապանծ թագավորի սերն ու սիրտը կորցնելուց ետ, ուրախանում եմ, որ ներվում է ինձ նրա սառն ու անտարբեր աջը սեղմել . . . Եվ ես կարողանում եմ այդ քեզ ասել . . . Եվ զոռոզ Սահականույշը այդ խոստովանությունն անում է յուր թագավորին . . . Օ, ինչո՞ւ այսքան շատ նվաստացա . . .

Թագուհին նորեն հեկեկաց, և այլևս իրան զսպել չկարողանալով՝ բացավ դողդոջուն բազուկները և փարվեց թագավորին:

Սահանո՛ւյշ . . . սիրելի՛ Սահանույշ, շշնջաց թագավորը և սեղմեց նրան յուր կրծքին:

Աղոթի՛ր, որ մահ հասնե ինձ այս վայրկենեն . . . Կամենում եմ մեռնել քո գրկի մեջ . . . Այս է իմ միակ տենչանքը . . . մրմնջաց թագուհին, և արտասուքը նրա ձայնը խեղդեց:

Տիկնոջ հեկեկանքն ու արտասուքը հուզեցին թագավորին . նա մնաց տարակուսի մեջ և չգիտեր ինչո՞վ սփոփել ապաբախտ թագուհուն: Նա սկսավ ավելի ևս քնքշությամբ սեղմել նրան յուր կրծքին, զգալով, կարծես, որ այդ է միակ դարմանը, որ կարող է սիրող սրտի հուզումը դադարեցնել:

Երկար այս դրության մեջ մնալուց ետ, վերջապես թագավորը լռությունն ընդհատեց .

Ինչո՞ւ, սիրելիս, այդքան շատ հուզվեցար:

Այս խոսքը, որ թեպետ մեղմով ու գրեթե շշնջալով արտասանեց թագավորը, այսուամենայնիվ կոշտ հնչեց թագուհու ականջին, նա յուր գլուխը արքայի գրկից հեռացրեց:

Ինչո՞ւ . . . Եվ դու այդ հարցնո՞ւմ ես . . . Մի՞թե չգիտես, թե ինչից են թշվառ սրտերը հուզվում . . . մի՞թե իմ արտասուքները ամեն ինչ քեզ չպատմեցին . . .

Թագավորը ոչինչ չպատասխանեց: Նա զգուշանում էր թագուհու սիրտը նորեն հուզելուց: Ուստի դեպի խարակները հառաջանալով՝ նստեց ժայռի վրա և լուռ սկսավ դեպի ծովակը նայել:

Դու ինձ այլևս չե՞ս կամենում լսել, բեկված ձայնով հարցրեց թագուհին:

Խոսի՛ր, սիրելիս, ինչ որ հաճո է քեզ . բայց անցյալից մի հիշեցնիր ինձ ոչինչ:

Ոչինչ էլ չպիտի հիշեցնեմ, հարեց իսկույն թագուհին, և կարծես գոհ թագավորի այս խոսքից (որի մեջ նա նրա խոստովանությունն էր կարդում՝ յուր դեմ գործած հանցանքների համար), մոտեցավ նրան և ինքն էլ ժայռի վրա նստելով շարունակեց .

Մի քանի ամիս է, ինչ քեզ հետ եմ ես, սիրելի թագավոր, և սակայն բոլոր այդ ժամանակ չկարողացա խոսել քեզ այն, ինչ որ անհրաժեշտ էր խոսել և ինչի մասին որ եկել էի քեզ տեսնելու: Այժմ, սակայն, համարձակություն առա և կարող եմ խոսել: Խնդրում եմ միայն չխանգարել ինձ, եթե մինչև անգամ իմ զրույցն անհաճո լինի քեզ:

Խոսիր, ես լսում եմ:

Գառնիում կարծում էի, թե հաշտվել եմ արդեն իմ վիճակի հետ . ուստի որոշեցի մոռանալ իմ անձը և նվիրվել հասարակաց բարվույն: Այդ նպատակին հասնելու միակ ճանապարհն այն էր, որ գայի և միանայի քեզ հետ, սփոփեի անհաջողություններից ու իշխանների տիրադրուժ վարմունքից վշտացած քո սիրտը և ստիպեի քեզ վերադառնալ Ուստան, դեպի քո գահն ու արքունիքը . . . Այնուհետև արդեն հեշտ կլիներ վերսկսել խանգարված գործերը . ժողովուրդն ու զորքը քո դարձին էին սպասում, դու կարող էիր օգտվել նրանց ձեռնտվությունից:

Այս մտքով ահա՛ ոգևորված՝ ես եկա Կաքավաբերդ: Բայց քո սառն ընդունելությունը ինձ վշտացրեց: Դու կարծեցիր, թե ես եկել եմ ծաղրելու քո պարտությունը Ցլիկ Ամրամից . . . Քո այդ կասկածը բավական եղավ, որ նորեն իմ սիրտը տակնուվրա լինի, որ հին վերքերը նորոգվին . . . Եվ քանի դու շարունակում էիր քո սառնությունն ու անտարբերությունը, այնքան ավելի վառվում ու բորբոքվում էր իմ մեջ նախանձի դժոխքը . . . Եվ դրա հետևանքն եղավ այն, որ ես քո սիրտը ցավեցնել ուզելով՝ պատմեցի, թե ինչպե՛ս մեր բոլոր աշխարհը գիտակ է քո հանցավոր սիրույն, թե զորքն ու ժողովուրդը զրգռված են քո դեմ, թե իշխանական ընտանիքները երես են դարձրել մեզանից, թե հոգևորականությունը դատապարտում է քո վարմունքը . . . Ավա՛ղ, ես կարծում էի, թե այս հայտնություններով պիտի զգաստացնեմ քեզ . . . բայց չարաչար սխալվեցա: Խոստովանում եմ՝ ես գործեցի իբրև թույլ կին, իբրև սիրող սրտի տեր: Չկարողանալով տանել քո սառնությունը, ես մոռացա իմ ուխտն ու նպատակը, ես խաղալիք դարձա նախանձի խռովյալ ալիքներին, որոնք անգթաբար կոծում, հարվածում էին իմ թշվառ սիրտը . . . Այս բոլորի հետևանքը եղավ այն, որ դու հուսահատվելով՝ ոչ միայն Ոստան չվերադարձար, այլև Կաքավաբերդից ելնելով՝ եկար Սևան, խարազանազգեստ կրոնավորների հետ ապրելու . . .

Ես ճանաչեցի իմ սխալը . տեսա իմ անխորհուրդ վարմանց հետևանքը և չարաչար զղջացի . բայց արդեն ուշ էր: Միակ միջոցը իմ հանցանքը քավելու այն էր, որ ես հետևեի քեզ, տեսնեի ամեն օր քո՝ դեպի ինձ ունեցած սառնությունը, դիտեի քո անտարբեր հայացքները և տանջվեի . . . Քանի՛-քանի՛ անգամ կամեցա մոտենալ և խոսել քեզ հետ, խոստովանել իմ հանցանքը և ներումն հայցել . . . Եվ սակայն դու շարունակ խույս էիր տալիս ինձանից, չէիր կամենում միայնակ ինձ հանդիպել, առանձնության մեջ իմ ձայնը լսել, իմ արտասուքը տեսնել . . . Օ, եթե գիտենայիր, թե որքա՜ն տանջվել եմ ես . . .

Ամիսներ անցան այսպես և ես չկարողացա դեռ քեզ հետ խոսելու մի վայրկան գտնել: Բայց երբ գուժկան հասավ այստեղ և Բյուրականի առումն ու կոտորածը գուժեց, ես սարսափեցի . կարծես երկնային մի շանթ հարվածեց իմ հոգին . ես հիշեցի իմ ուխտն ու որոշումը . հիշեցի և իմ գործած հանցանքը . . . «Եթե նախանձի կիրքը ինձ չհաղթահարեր, Աշոտն այժմ յուր գահի վրա կլիներ, հայոց

զորքը նրա շուրջը կգտնվեր, իշխանները զինակից կլինեին, թշնամու դեմ արդեն բանակ կշարժվեր . . . », մտածեցի ես, և հուսահատությունը, քիչ մնաց, դեպի ծովակի խորը պիտի մղեր ինձ . . . Բայց հետո զգաստացա և որոշեցի գտնել քեզ անպատճառ քո միայնության մեջ և հարկ եղածը խոսել: Այս է ահա՛ պատճառը, որ այժմ եկա քո մենավոր զբոսանքը խանգարելու: Գուցե այս հետապնդությունը տհաճություն է պատճառում քեզ, բայց ես ստիպված այդ էի անելու, որովհետև վտանգը դռան մոտ է և հապաղել այլևս անկարելի է:

Ի՞նչ է քո խնդիրն ինձանից, հարցրեց թագավորը:

Այն, որ վերադառնաս Ոստան, բազմես քո գահի վրա, փայլ տաս արքունյացդ, շուրջդ հավաքես ավագանին, զորքն ու բանակը կարգավորես, թշնամու առաջն առնես, երկիրը տագնապից ազատես . . .

Միով բանիվ, դու կամենում ես, որ Աշոտ-Երկաթը թագավորե նորից:

Այո՛, թագավորե այնպես, ինչպես որ թագավորում էր առաջ . . .

Բարի է քո ցանկությունը, բայց կատարել նրան անկարող եմ ես:

Ինչո՞ւ:

Պատճառները բազմաթիվ են:

Ծանոթացրու ինձ այդ պատճառների հետ, եթե կարծում ես, թե դեռ անծանոթ եմ նրանց:

Թագավորը չպատասխանեց: Նա դեմքը դեպի ծովակը դարձրած մտածում էր:

Մի՞թե այդ պատճառներն ավելի զորավոր են, քան Աշոտ-Երկաթի կամքը, խոսեց նորեն թագուհին, կամենալով արքայի ինքնասիրությունը գրգռել:

Աշոտ-Երկաթի կա՞մքը . . . Օ՛, նա այժմ ավելի անզոր է՝ քան հովտի եղեգը, որին տատանում է նույնիսկ հովի շունչը:

Ինչո՞ւ, հուսահատեցնում ես ինձ, տեր իմ և թագավոր,-շշնջաց թագուհին սրտահույզ ձայնով:

Քա՛վ, թե կամենամ քեզ հուսահատեցնել . ճշմարտությունն եմ խոստովանում:

Բայց դու զորավոր էիր մի օր ինչպես անապատի առյուծը . . .

Որի մռնչյունը դող էր հանում դրացի գազանների սիրտը, ընդհատեց թագավորը:

Այո՛:

Եվ սակայն առյուծն էլ տկարանում ու մեռնում է:

Անշուշտ . բայց այդ այն ժամանակ, երբ անցնում են նրա տարիքը, երբ հասնում է ծերությունը:

Իսկ երբ որսորդի երեքթևյանը հարվածում ու ջախջախում է նրա սի՞րտը:

Ո՞ր աննկուն որսորդն արդյոք այդպես ուժգին կարողացավ քեզ հարվածել, հարցրեց թագուհին խորհրդավոր եղանակով:

Թագավորը չպատասխանեց . տխուր ժպիտը միայն նրա շուրթերը շարժեց:

Դու չե՞ս կամենում խոսել հարցրեց թագուհին:

Չեմ կամենում քո սիրտը վշտացնել, պատասխանեց թագավորը՝ շարունակ ծովակին նայելով:

Աստվա՛ծ իմ, բացականչեց թագուհին . մի՞թե դու իմ սրտի մասին ես մտածում . . . այդ արդեն չափազանց է, սիրեցյալ ամուսին, ես ուրախությունից կարող եմ խելագարվել:

Այո՛, մտածում եմ . . . Կան ճշմարտություններ, որոնք որքան էլ դառնագույն, այսուամենայնիվ, տղամարդը կարող է լսել համբերությամբ, բայց կնոջ ականջը չի հանդուրժիլ նրանց:

Օ՛ն ուրեմն, փորձի՛ր իմ քաջությունը:

Բարի, լսի՛ր ուրեմն ինձ:

Այս ասելով թագավորը դեմքը դարձրեց թագուհուն և շարունակեց .

Մի փոքր առաջ հարցրիր, թե ո՞վ է այն որսորդը, որ այնքան ուժգին առյուծի սիրտը հարվածեց . . . այժմ պիտի ասեմ, թե ո՛վ էր նա: (Թագուհին լսողությունը լարեց): Այդ աննկուն որսորդը կնոջ սերն էր . . .

Ո՞ր կնոջ . . . -ընդհատեց հանկարծ թագուհին:

Դու արդեն քո քաջությունը կորուսիր, նկատեց թագավորը:

Շարունակի՛ր, ես այլևս չեմ խանգարիլ, հարեց թագուհին և գլուխը կախեց:

Մենք, սիրելի բարեկամ, թշվառ խաղալիքներ ենք բնության հզոր ձեռքում, շարունակեց թագավորն . իզուր են մարդիկ օրենքներ դնում և կարգեր սահմանում՝ կառավարելու համար այն, ինչ որ ինքը բնությունը պիտի կառավարե և որի միահեծան տիրապետն է նա . . . Մարդկային սրտերի մասին է խոսքը . . . Դու ինձ սիրում ես, այնպես չէ՞:

Ինչո՞ւ համար է այդ հարցը:

Պատասխանի՛ր, սիրո՞ւմ ես թե ոչ:

Սիրում եմ անսահման սիրով:

Բար՛ի . ի՞նչ կարող է անել դրա դեմ մարդկանցից սահմանված օրենքը:

Կարո՞ղ է հրամայել, որ սիրելուց դադարես:

Օրենքն՝ ընդհակառակը, սրբագործում է իմ սերը, որովհետև ես սիրում եմ իմ օրինավոր ամուսնուն:

Այդ մի դիպված է: Իսկ եթե հանկարծ սիրում լինեիր մի ուրիշի՞ն:

Քրիստոնեական առաքինությունը, որին հետևել եմ միշտ, չէր թույլ տալ ինձ մտածել ապօրինի սիրո մասին: Իսկ երբ մարդ չէ մտածում ապօրինության վրա, ապօրինի գործ էլ չէ կատարում երբեք:

Մտածության համար սահման որոշելն անկարելի է: Ի՞նչ անե այն սիրտը, որին բնությունը հրամայել է սիրել նրան, որ օրենքով իրան չէ պատկանում:

Այդ միևնույնն է, եթե ասես, «ի՞նչ անեն գողերն ու ավազակները, որոնց սիրտը ցանկացել է հափշտակել ուրիշի ունեցածը . . . »: Կարո՞ղ ես միթե արդարացնել այդ ավազակներին, երբ քո հարստահարյալ հպատակը հանե նրանց քո դատաստանի առաջ:

Այդ խոսքերը խոցեցին թագավորի սիրտը, որովհետև հարվածն ուղղված էր բուն վերքին . . . Նա լռեց մի քանի վայրկյան:

Էլ ուրիշ ասելիք չունի՞ս, հարցրեց թագուհին մեղմությամբ:

Ուրիշ ասելի՞ք, ինչպե՛ս չէ, ունիմ:

Խոսի՛ր ուրեմն:

Լսի՛ր . դատավորը աչառո՞ղ պիտի լինի, թե՞ անաչառ:

Անշուշտ՝ անաչառ:

Ավազակին պետք է պատժե՞լ, թե՞ վարձատրել:

Իհարկե պատժել:

Ինչո՞ւ ուրեմն դու կամենում ես վարձատրել նրան, երբ անաչառ դատավորը հրամայում է պատժել:

Ի՞նչ ես ուզում ասել, չեմ հասկանում:

Չե՞ս հասկանում, բայց ես պարզ խոսեցի:

Ո՞վ է ավազակը և ո՞վ դատավորը, ո՞ւմ համար եմ ես վարձատրություն պահանջում . . . հարցրեց թագուհին տարակուսելով:

Ես եմ այդ ավազակը . և ինքս էլ, ահա, իբր անաչառ դատավոր, պատժել եմ ինձ, հեռանալով արքայական գահից և ապավինելով այս անապատին . . . Ինչո՞ւ կամենում ես հանել ինձ այստեղից և նորեն դեպի Ոստան առաջնորդել:

Դու չափազանցում ես:

Չափազանցո՞ւմ . . . Բնա՛վ:

Չափազանցում ես, իմ սիրեցյալ թագավոր:

Մի՛ անվանիր ինձ ո՛չ սիրելի և ո՛չ թագավոր, ես մի չարագործ եմ, աստուծուց և մարդկանցից անիծված, ինչո՞ւ համար ես դու ինձ սիրում, ինչո՞ւ ինձ փառք հայթայթելու մասին ես մտածում:

Հավիտյան պիտի սիրեմ . . . Մի՞թե կարող ես հրամայել ինձ մոռանալ իմ ամուսնուն . . .

Ամուսնո՞ւն . . . Օ՛հ, մի՛ տանջիր ինձ: Ես չեմ կարող այդ նախատինքը տանել:

Նախատի՞նք . . . մի՞թե ինձանից սիրվիլը նախատինք է քեզ համար:

Ոչ, մեծափառ թագուհի, այլ նախատինք է այն, որ իմ անհավատարմությունը դու այդքան անսահման սիրով ես փոխարինում . . . Ես հպարտ եմ . ես չեմ կարող տանել այն բարիքը, որ հատուցվում է ինձ իմ գործած չարության համար:

Ինձ ոչ մի չարիք չէ հասել քեզանից:

Այդպիսի խոսքերը չեն կարող ինձ սփոփել: Ես այնքան անարի չեմ, որ իմ գործած հանցանաց չափով պատիժ կրել չկարողանամ: Եթե դու կամենում ես սփոփանք բերել իմ սրտին, ապա ատիր ինձ քո հոգվո բոլոր զորությամբ:

Միայն քո ատելությունը, միայն ծանր տանջանքները կարող են դյուրություն տալ իմ սրտին:

Ես չեմ կարող քեզ ատել:

Ատի՛ր, որովհետև ես չեմ սիրում քեզ:

Օհ, մի՛ ասիր այդ . . .

Չեմ կարող ստել, ես չեմ սիրում քեզ:

Օ՛հ, անգութ . . .

Միակ սիրածս կինը աշխարհում . . .

Օ, մի՛ արտասանիր նրա անունը, բացականչեց թագուհին՝ գրեթե ճչալով:

Այո՛, միակ սիրածս կինը այդ Ասպրամ իշխանուհին է, Սևորդյաց նահապետի աղջիկը:

Անսի՛րտ . . . անգո՛ւթ, ի՞նչ շահ ունիս ինձ տանջելուց . . . Ինչո՞ւ չես խղճում մի թշվառ, մի լքյալ կնոջ . . . չէ՞ որ ես մի օր քո ամուսինն էի . . .

Կամենում եմ սիրտդ խոցոտելով՝ դժոխային ատելություն ծնեցնել նրա մեջ . այդ կարող է մեղմել իմ ծանրագույն վիշտը:

Մի՛ հուսար . . . ես չեմ կարող քեզ ատել, իզուր տեղը մի՛ տանջիր իմ հոգին . . . Ասա՛ միայն ո՞րն է քո ծանրագույն վիշտը, ես հնար կգտնեմ նրան թեթևացնելու:

Ավելի վատ:

Մի՛ համառիր, իմ սիրեցյալ թագավոր . ամեն մի հիվանդություն ունի յուր դարմանը և ամեն մի վիշտ՝ յուր սփոփանքը: Հարկավոր է միայն բժշկող ձեռք և սիրող սիրտ:

Ո՞վ կարող է, օրինակ, բուժել այն հոգին, որ տանջվում է խղճի խայթերից: Ո՞վ կարող է սփոփել այն մարդուն, որ ճանաչում է յուր հանցանքի ծանրությունը, չափում է նրանից հառաջացած չարիքի մեծությունը և գտնում է իրան անզոր ու անկարող՝ այդ չարիքը դարմանելու . . .

Ամենքը սխալական են աշխարհում:

Եվ ամենին կարելի է ներել . . .

Հետևապես և քեզ:

Մի՛ ընդհատիր ինձ . ամենքին կարելի է ներել, բացի նրան, որ կոչված է մարդկանց բախտը կառավարելու, որ պաշտոն ունի ժողովուրդ հովվելու, առաքինության օրինակ ու առաջնորդ հանդիսանալու . . . հասարակաց բարվույն ու երջանկության հսկելու . . . : Ես այդպիսի մի պատասխանատու անձն էի . աստված ինձ պետ ու առաջնորդ էր կարգել այս ժողովրդյան: Բայց միթե պատկառ մնացի՞ ես իմ կոչման . մի՞թե իմ սրբազան պաշտոնը չանարգեցի, մի՞թե բազմաթիվ չարյաց պատճառ չդարձա . . . Ո՞վ կարող է ինձ ներել, և ինչո՞ւ պիտի ներե:

Անցյալը հիշելով ոչինչ չես շահիլ, ասաց թագուհին . մոռացի՛ր այն և աշխատիր մեր ներկա վիճակը բարվոքել:

Անցյալը մոռանա՞մ . . . մի՞թե կարելի, մի՞թե հնարավոր է այդ . բացականչեց թագավորը: -երկնքի աստղերը կկողոպտեի՝ վարձատրելու համար այն մարդուն, որ կկարողանար մոռացնել տալ ինձ իմ անցյալը . . . որ յուր դեղերով կամ կախարդական հմայությամբ հնար կգտներ իմ հիշողությունները բթացնելու: Մոռանա՞լ . . . Այո՛, այդ եմ կամենում . այդ է իմ միակ փափագն ու ցանկությունը: Բայց ո՞վ կարող է լրումն տալ այդ ցանկության: Օ՛, ինչպես երջանիկ կլինեի, եթե կարողանայի չհիշել այլևս այն, ինչ որ կատարվել է . . . Այն, որի հիշատակը բազմագլխյան վիշապի պես կրծում, կեղեքում է իմ խիղճը . . . Կարո՞ղ եմ միթե մոռանալ, որ ես Սևադայի, իմ բարյացապարտ ազգակցի տունն ավերեցի՝ հորն ու որդուն միասին կուրացնելով . . . Կարո՞ղ եմ մոռանալ, որ ես Ամրամի, իմ հավատարիմ զինակցի ընտանիքը կործանեցի, նրա խաղաղության օթևանը դժոխքի փոխարկելով . . . Կարո՞ղ եմ մոռանալ որ ես քո կյանքը թունավորեցի՝ կաթոգին սերդ անարգելով, երջանկությունդ կապտելով . . . Ո՞րը նրանցից կարող եմ ես չհիշել կամ ո՞րն արդյոք մոռանալ . . . Գուցե ա՞յն՝ որ այս չարիքների շնորհիվ իմ իշխանների առ գահն ունեցած հավատարմությունը կորուսի և նրանց միությունը խանգարեցի, թե՞ այն,

որ Ամրամի ապստամբությունը գրգռելով՝ հյուսիսային գավառներից զրկվեցա և թե վերջապես, այն, որ ռազմական ուժերս թուլացնելով՝ իմ երկրի սրտում հազարացոց բռնապետությունը հաստատեցի . . . Ասա՛, իմ սիրելի, սրանցից ո՞րը մոռանամ . կամ ինչպե՞ս չհիշեմ, որ այս ամենը կատարվել է մի հանցավոր սիրո, մի տմարդ օրինազանցության պատճառով . . . Ո՛չ, ես արժանի չեմ ներման . մի՛ աշխատիր մոռացնել տալ ինձ մեղքերով լի իմ անցյալը: Ես քրիստոնյա եմ և խիղճ ունիմ . այդ խիղճը տանջում է ինձ . նրա ձայնը խլացնում է իմ հոգվո լսելիքը, նա հրամայում է ինձ՝ հեռանալ արքայական գահից, փառքերից, պերճությունից և քաշվել, առանձնանալ մի անապատ, լալ այնտեղ իմ մեղքերը և խստամբեր ճգնությամբ քավել նրանց: Եվ ես ահա եկել, մտել եմ Սևան՝ իմ ապաշխարության վայրը: Իզուր ես կարծում, թե ես հեռացա Կաքավաբերդից նրա համար, որ դու իմ սառն ընդունելությունից վշտացած՝ պատմեցիր, թե աշխարհը գիտակ է իմ հանցավոր սիրույն, թե ժողովուրդը գրգռված է իմ դեմ, թե իշխաններն ու հոգևորականությունը դատապարտում են ինձ և այլն: Ո՛չ, դրանց պատճառով չհեռացա . ոչ էլ հուսահատությունն ինձ հալածեց: Այլ խիղճը, իմ ներքին մարդը . . . Հանգիստ լիներ խիղճս, արդար լինեին իմ գործերը, այն ժամանակ թեկուզ բոլոր աշխարհը կանգներ իմ դեմ, ես չէի ընկճվիլ . ոչ էլ հուսահատությունը կարող էր իմ հոգին հաղթահարել . . . Բայց խղճի անողոք խայթերին ես դիմադրել չկարողացա: Ինձ հալածեցին, մանավանդ, քո տխուր աչքերը, վշտալի հայացքը, դալկահար դեմքը . . . Ես փախուստ էի տալիս քեզանից . այո՛, բայց ոչ թե նրա համար, որ ատում էի քեզ, այլ նրա համար, որ ամեն մի քեզ տեսնելիս սիրտս տակնուվրա էր լինում, ամոթն ու խիղճը տանջում էին ինձ չարաչար: Վերջապես, ես եկա այստեղ իմ վշտերը թաքցնելու և հանցանքները լալու: Կարծեցի, թե այս անգամ կհեռանաս ինձանից և կերթաս Ոստան, ուր դու դեռ հավատարիմներ ունիս: Բայց իմ հույսը պարապ ելավ . դու չկամեցար թողնել ինձ իմ վշտերի հետ, դու հետևեցիր ինձ իբրև ամուսնասեր կին և ապացուցեցիր հարյուրերորդ անգամ, թե ես արժանի չէի քո սիրույն, թե բախտը իզուր էր կապել մեզ միմյանց հետ . . . Այս բոլորը գիտենալուց ետ, սիրելի տիկին, անկարելի է ինձ այլևս մտնել այն աշխարհը, որտեղից խիղճս ինձ հալածեց . թո՛ղ ինձ այս ապաշխարանաց վայրում . գուցե կարողանամ իմ մեղքերը քավել . գուցե կարողանամ իմ հոգին գեհենից փրկել . . .

Միթե ավելի հաճելի չի՞ լինիլ աստծուն, եթե դու հանցանքդ քավես ուրիշներին բարիք անելով, հարցրեց թագուհին:

Ինչպե՞ս չէ, այդ ավելի հաճելի կլինի նրան . զի լավ է բարիք գործել՝ քան անօգուտ տեղը լալ:

Է՛հ, ուրեմն դարձի՛ր աթոռդ, ձե՛ռքդ առ կառավարության ղեկը և փրկի՛ր ժողովուրդը՝ սպառնացող վտանգներից:

Այդ պետք է անեմ իբրև թագավոր, այնպես չէ՞:

Անշուշտ:

Բայց ես արժանի չեմ համարում ինձ այլևս այն գահին, որի վրա Աշոտ առաջինը և հայրենասեր ու առաքինի Սմբատը բազմեցին . Սևանն է իմ արժանավոր կացարանը, այստեղ կապրեմ, այստեղ էլ կմեռնեմ:

Իսկ արքայական գա՞հը:

Թո՛ղ Աբասը պայազատե . նա է իմ օրինական ժառանգը:

Կարծես մի երկնային շանթ հառվածեց թագուհուն: Այդ խոսքը նա առաջին անգամէր լսում: Յուր սիրո կորստյան վրա, Այո՛, մտածել էր շատ, բայց դշխոյությունը կորցնելու մասին նա երբեք չէր երազել:

«Ինչպե՞ս թե Աբասը թագավորե . ուրեմն և Գուրգենդուխտը լինի թագուհի՞ . . . Սևադայի դստեր կենդանության ժամանակ՝ ափխազաց Գուրգենի աղջիկը հոչակվի հայոց գահի դշխո՞ . . . և հպարտ Սահականույշը փակվի Սևանի մեջ իբրև մի հպատակ, իբրև ափխազուհու մի թշվառ գերի՞ն . . . Եվ տեսնե, թե ինչպե՛ս հայոց իշխանները շրջապատում են նոր արքային, հաջողություններ են ստեղծում նրա համա՞ր . . . խոնարհում են գլուխները նոր թագուհու առաջ և քծնում ու խնկարկում են նրա՞ն . . . Օ՛, այդ արդեն ամենից ավելի դժվարատարն է . . . », մտածեց ինքն իրան թագուհին, և կնոջ փառասիրությունն ու հակառակորդի ինքնասիրությունը նրա էությունը պաշարեցին: Նա մոռացավ, մինչև անգամ յուր իսկական վիշտը, անարգանաց զգացումը գերակշռեց նրա մեջ

սիրո զգացման և կնոջ հատուկ սրամտությամբ նա չափեց իսկույն յուր ներքին վշտի և արտաքին անպատվության մեջ եղած անջրպետը և համոզվեց, թե ավելի հեշտ է ներքին վշտերով տանջվիլ, քան արտաքին անարգանքներից նվաստանալ . . .

Ո՛չ, իմ մեծափառ թագավոր . այդ որոշումը չպիտի կատարվի . Սևանում դու չպիտի մնաս . գահն ու ժողովուրդը քեզ են սպասում, և դու պիտի վերադառնաս Ոստան, խոսեց թագուհին վճռաբար:

Անկարելի է . . . Այդ անելու համար նախ պետք է սիրտս խլեմ իմ կրծքից և գանգս դատարկեմ ուղեղից . . . Այս սրտով և ուղեղով ես գահ բարձրանալ չեմ կարող:

Չէ՛, դու պիտի գթաս քո ժողովրդին . նա նմանում է այժմ հովվից զրկված և անապատներում ցրված անտիրական մի հոտի . գայլերը չորս կողմից հալածում են նրան . մայրերի ու գառնուկների մայունը խլացնում է ձորերը . . .

Այդ հոտը կժողովե Աբասը, նա ավելի պիտանի կլինի այժմ երկրին՝ քան ես:

Մի՛ ասիր այդ . մի՛ տար Աբասի անունը . հայոց թագավորը կենդանի է դեռ:

Ո՛չ, նա մեռել է վաղուց . նա մեռավ այն օրը, երբ Ցլիկ-Ամրամի երեսից փախուստ տվավ նվաստաբար . . .

Մի՛ ասիր այդ խոսքերը . մի՛ հիշիր անցյալը, աղաչում եմ քեզ . . .

Այս ասելով թագուհին բռնեց թագավորի ձեռքը և քնքշաբար նայելով նրա աչքերին, որոնք անթարթ ուղղված էին լուսնին, կամացուկ ձայնով մրմնջաց .

Աշո՛տ, իմ մեծափառ թագավոր, իմ սիրեցյալ ամուսին . մի՛ թույլ տար, որ ափխազուհին ծաղրե քո Սահականույշի հպարտությունը, թո՛ղ որ հայոց թագուհին յուր կոչման մեջ հանդիպե մահվան . . .

Ա՛խ . . . ինչպե՛ս քիչ ես ծանոթ իմ վշտերին . . . Շշնջաց թագավորը և դեմքը դեպի ծովակը դարձուց:

Խոսի՛ր, եթե դեռ մի ուրիշ ցավ ունիս, բա՛ց արա իմ առաջ սրտիդ վարագույրը . . .

Թագավորը չպատասխանեց, նա լուռ նայում էր ծովակին:

Եվ ի՞նչ պիտի պատասխաներ . ինչպե՞ս կարող էր նրա յուր սրտի վարագույրը բանալ . . . այն վարագույրը, որի ետևը ծածկված էր վշտերից ծանրագույնը . . . Կարո՞ղ էր միթե ասել՝ թե ինքը դեռ մտածում է Սևորդյաց իշխանուհու, յուր հանցավոր սիրո թշվառ զոհի վրա . . . թե ծանոթ է նրա ընտանեկան տանջանքներին, թե լսում է ամեն վայրկյան նրա արտասվող սրտի անեծքը, նրա ոգետանջ հառաչանքները . . . Ինչպե՞ս կարող էր նա այլևս գահի վրա բազմել, փառքի ու հաջողության հետևել, քանի որ ամեն վայրկյան պիտի հնչեին յուր ականջին նրա տխուր հեծությունները . քանի որ շարունակ նա պիտի տեսներ յուր առաջ նրա արտասուքները և ինքն իրան ասեր . բոլոր աշխարհը փառաբանում է ինձ, հաջողությունները պսակում են իմ վերադարձը . ժողովուրդը ցնծության տոն է կատարում . . . Բայց այնտեղ, Սևորդյաց լեռների մեջ, Տավուշի մրապատ խորշերում հեծում է մի դժբախտ կին, սիրո հարվածներից ջախջախված մի սիրտ, որին թողել են ամենքը, որ կտրված, բաժանված է աշխարհից, որ ապրում է միայն յուր անարգանքի, յուր նվաստության հետ . . . Այդ կնոջ մրմունջը հասնում է մինչև իմ գահույքը, նա շշնջում է իմ ականջին դառն և սրտահույզ խոսքեր . «Մի՛ ծիծաղիր դու, երբ լալիս եմ ես, մի զվարճանար՝ երբ սգում եմ ես . . .», ասում է նա ինձ, արդ ի՞նչ իրավունքով ես պիտի նորեն աշխարհ մտնեմ, կյանքի բարիքները վայելեմ, քանի որ յուր սիրտն ու էությունը ինձ նվիրող կինը կենդանի թաղված է անհայտության մեջ:

Այս մտքերը, որոնք վաղուց ի վեր տանջում էին թագավորին, այդ միջոցին այն աստիճան հուզեցին նրան, որ նա ինքն իրան մոռանալով բացականչեց .

Ո՛չ, անկարելի է . ես չեմ կարող ապրել, քանի որ նա մեռնում է- . . . :

Ո՞ւմ համար է խոսքդ, ո՞վ է մեռնողը . . . հարցրեց թագուհին:

Թագավորը ցնցվեցավ և տեղից բարձրանալով աչը պարզեց թագուհուն . Գնա՛նք . լուսինն արդեն խոնարհում է . . . ասաց նա խրոխտ ձայնով:

Բայց ո՞ւմ համար էիր խոսում, հարցրեց կրկին թագուհին:

Անհայտության մեջ մեռնողի համար, պատասխանեց թագավորը և առաջ անցավ:

Թագուհին հետևեց նրան, առանց այլևս խոսել իշխելու: